

ДАРАГАНОВА Н. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
(Київський національний торговельно-
економічний університет)

УДК 342.9

ЗАСАДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ВИМОГ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ ПРАЦІ

У статті досліджено засади юридичної відповідальності за порушення вимог законодавства у галузі охорони праці. Доведено, що фактичне заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого, факт загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків є основним критерієм розмежування дисциплінарної, адміністративної від кримінальної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці.

Ключові слова: юридична відповідальність, охорона праці, адміністративне право.

В статье исследованы основы юридической ответственности за нарушение требований законодательства в области охраны труда. Доказано, что фактическое причинение вреда здоровью потерпевшего, факт гибели людей или наступления иных тяжких последствий является основным критерием разграничения дисциплинарной, административной от уголовной ответственности за нарушение требований законодательства об охране труда.

Ключевые слова: юридическая ответственность, охрана труда, административное право.

In the article the author investigates the bases of legal liability for violation of the requirements of legislation in the field of labor protection. It is proved that actual damage to the victim's health, the fact of death of people or other grave consequences is the main criterion for distinguishing disciplinary, administrative from criminal liability for violation of the legislation on labor protection.

Key words: legal liability, labor protection, administrative law.

Вступ. Відзнакою сучасного етапу розвитку України є загострення проблем, пов'язаних із безпекою діяльності людини та охороною праці. Особливе занепокоєння викликає значний рівень виробничого травматизму та професійних захворювань, що є одними із основних показників стану охорони праці [1, с. 61–68]. Ситуація щодо наявності високого рівня виробничого травматизму та професійних захворювань в Україні часто є наслідком порушень вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів з охорони праці, що, у свою чергу, спонукає до проведення найрізноманітніших правових досліджень у цій сфері та здійснення спроб визначення шляхів розв'язання означених проблем. Одним із шляхів розв'язання проблем у сфері охорони праці є невідворотність покарання винної особи за свої незаконні дії у вигляді юридичної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці.

Питання юридичної відповідальності за порушення вимог законодавства з охорони праці є малодослідженими в сучасній юридичній науці – нинішня ситуація відзначається

ся браком комплексних правових досліджень, присвячених питанням юридичної відповідальності в галузі охорони праці. Серед останніх напрацювань у цій сфері слід відзначити наукову розвідку О.В. Таран, де ґрунтовно розкриваються питання розслідування злочинів, пов'язаних із порушенням вимог законодавства про охорону праці [2] та працю Л.О. Остапенко, у якій розглянуто матеріальні і процесуальні основи адміністративної відповідальності в галузі охорони праці [3].

Постановка завдання. З урахуванням зазначеного метою статті є розгляд засад юридичної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці.

Результати дослідження. Найбільш глибоку розробку змісту терміну «відповідальність», визначення місця цього поняття в регулюванні соціальних відносин, зробили, за визначенням С.В. Додіна, правники. Врешті-решт саме вони визначили загальні підстави відповідальності за скоєння дій, заборонених державою, її зв'язок із подальшими наслідками, коло осіб, що можуть бути покарані за вчинки, які заборонені державою, заходи, які при цьому застосовуються. Це дозволило правникам визначити, що юридична відповідальність – це об'єктивний обов'язок відповідати за вчинки та дії, а також за їх наслідки або певний рівень негативних наслідків для суб'єкта у разі порушення ним встановлених вимог [4, с. 18–19].

І якщо правопорушення являє собою протиправне діяння, вчинене винною особою, то юридична відповідальність є прямим наслідком цього правопорушення. Отже, коли ми ведемо мову про юридичну відповідальність за порушення вимог законодавства у галузі охорони праці, то під нею розуміємо об'єктивний обов'язок особи, яка є порушником встановлених законодавством про охорону праці вимог, відповідати за свої незаконні дії, а також за їх наслідки, бути покараною за скоєне нею у цій сфері правопорушення.

Справді, при юридичній відповідальності правопорушник, за твердженням С.С. Алексєєва, «тримає відповідь» – перетерплює примусові заходи за свою провину і тому несе певні обмеження, втрати. Юридична відповідальність пов'язана із суспільним осудом правопорушника, соціальним та моральним осудом його поведінки [5, с. 74].

До цього додамо, що юридичну відповідальність можна розглядати двояко – як у позитивному – тобто сумлінне виконання обов'язків, так, і, по-друге, у ретроспективному (негативному) сенсі – перетерпіти санкції як негативні наслідки за скоєні правопорушення. Слід також зазначити, що між цими двома видами юридичної відповідальності простежується специфічний зв'язок. За влучним висловом В.М. Марчука та Л.В. Ніколаєвої, це зв'язок оберненої пропорційності: більш високий рівень відповідальності в позитивному розумінні супроводжується зниженням рівня, або точніше – числа випадків відповідальності в ретроспективному розумінні [6, с. 316].

І саме цей другий вид юридичної відповідальності – ретроспективна (негативна) юридична відповідальність, детально регламентується правом і мається на увазі, коли без відповідних застережень застосовується термін «юридична відповідальність» [7, с. 231–232] і саме на цьому виді відповідальності – ретроспективній (негативній) юридичній відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці і сконцентровано увагу в цій статті.

Засади юридичної відповідальності за порушення вимог законодавства у галузі охорони праці визначені, насамперед, у Конституції України (ст.ст. 61, 62, 63, 68 та ін.), а також в Кодексі законів про працю України від 10 грудня 1971 р. (далі – КЗпП України); Кодексі України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. (далі – КУпАП); Кримінальному кодексі України від 5 квітня 2001 р. (далі – КК України); Цивільному кодексі України від 16 січня 2003 р. (далі – ЦК України); Законі України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р. Установлена цими актами юридична відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону праці розглядається як дієвий засіб забезпечення ефективного управління охороною праці в Україні.

Аналіз вищезазначених нормативно-правових актів засвідчує, що на державному рівні передбачено цілий ряд гарантій прав громадян на охорону праці, зокрема такі основні гарантії, як: право на охорону праці під час укладання трудового договору (наприклад, обов'яз-

зок роботодавця проінформувати працівника під розписку про умови праці та про наявність на його робочому місці небезпечних і шкідливих виробничих факторів, які ще не усунуто, можливі наслідки їх впливу на здоров'я та про права працівника на пільги і компенсації за роботу в таких умовах відповідно до законодавства і колективного договору) та ін. Шлях реалізації гарантій прав громадян на охорону праці різний – насамперед добровільний, коли сторони трудового договору (і передусім, вважаємо, така сторона, як роботодавець) у добровільному порядку дотримуються передбачених законодавством норм з охорони праці. Водночас у разі порушень законодавчо встановлених норм із охорони праці в силу вступають примусові заходи, до яких належить і юридична відповідальність – як засіб забезпечення управління охороною праці в Україні.

Юридична відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону праці може бути як цивільна, так і дисциплінарна, адміністративна та кримінальна.

Дещо по-іншому на сьогодні види відповідальності визначено в Законі України «Про охорону праці», де у розділі VIII «Відповідальність за порушення законодавства про охорону праці» зазначено, що за порушення законів та інших нормативно-правових актів про охорону праці, створення перешкод у діяльності посадових осіб органів державного нагляду за охороною праці, а також представників профспілок, їх організацій та об'єднань винні особи притягаються до дисциплінарної, адміністративної, матеріальної, кримінальної відповідальності згідно із законом (ст. 44). Як вбачається зі змісту цієї статті, законодавець установив такі види юридичної відповідальності, як: дисциплінарна, адміністративна, матеріальна та кримінальна. Проте, на наш погляд, входження матеріальної відповідальності до переліку видів юридичної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці викликає серйозні сумніви.

Аналіз норм глави IX «Гарантії при покладенні на працівників матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації» КЗпП України дозволяє стверджувати, що матеріальна відповідальність – це відповідальність сторін трудових правовідносин відшкодувати матеріальні збитки, заподіяні іншій стороні протиправними і винними діями, тобто ця відповідальність покладається на сторони трудових відносин у разі нанесення іншій стороні цих відносин реальних матеріальних збитків, пов'язаних із реальним знищенням, зіпсуттям, пошкодженням, втратою тощо матеріальної речі та здійсненням зайвих виплат для відновлення нормального стану пошкодженої, зіпсованої речі або для придбання нової речі.

На відміну від матеріальної відповідальності у ЦК України визначено майнову відповідальність фізичної та юридичної особи, зокрема й роботодавця, що завдала шкоди каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я працівнику. Так, у ЦК України встановлено, що: фізична або юридична особа, яка завдала шкоди каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я фізичній особі, зобов'язана відшкодувати потерпілому заробіток (дохід), втрачений ним внаслідок втрати чи зменшення професійної або загальної працездатності, а також відшкодувати додаткові витрати, викликані необхідністю посиленого харчування, санаторно-курортного лікування, придбання ліків, протезування, стороннього догляду тощо (ч. 1 ст. 1195); у разі смерті потерпілого право на відшкодування шкоди мають непрацездатні особи, які були на його утриманні або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина потерпілого, народжена після його смерті (ч. 1 ст. 1200) тощо.

І порівнюючи зазначені вище норми ЦК України з положеннями глави IX КЗпП України, вважаємо, що за порушення вимог законодавства про охорону праці застосовується не матеріальна, а майнова, тобто цивільно-правова відповідальність. У зв'язку з цим пропонуємо внести зміни до ст. 44 Закону України «Про охорону праці» та викласти її в такій редакції: «За порушення законів та інших нормативно-правових актів про охорону праці винні особи притягаються до цивільної, дисциплінарної, адміністративної, кримінальної відповідальності згідно із законодавчими актами України».

Питання щодо дисциплінарної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці врегульовано насамперед у главі X «Трудова дисципліна» КЗпП Укра-

їни, у якій встановлено, що за порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано один із таких заходів стягнення: 1) догана; 2) звільнення. При цьому законодавством, статутами і положеннями про дисципліну можуть бути передбачені для окремих категорій працівників й інші дисциплінарні стягнення (ст. 147 КЗпП України).

Дисциплінарна відповідальність, зокрема й за порушення вимог законодавства про охорону праці, завжди відбувається в межах посадового підпорядкування, це відповідальність найманого працівника за невиконання чи виконання ним неналежним чином своїх посадових обов'язків, зокрема і щодо дотримання вимог законодавства з охорони праці, та у зв'язку із цим, застосування до такого працівника дисциплінарного стягнення. Таким чином, питання щодо дисциплінарної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці, в основному, розглядаються в межах трудового права. Винятком із цього правила, вважаємо, є дисциплінарна відповідальність державних службовців та осіб, уповноважених на виконання функцій держави.

Крім дисциплінарної відповідальності, охоронну функцію у сфері управління охороною праці в Україні виконують адміністративна та кримінальна відповідальність

Засади кримінальної відповідальності за злочини у сфері охорони праці встановлено у розділі X КК України – «Злочини проти безпеки виробництва». У цьому розділі законодавець сконцентрував п'ять статей, що визначають як злочинні порушення: 1) вимог законодавства про охорону праці (ст. 271), 2) правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою (ст. 272), 3) правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах (ст. 273), 4) правил ядерної або радіаційної безпеки (ст. 274), 5) правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд (ст. 275).

Суспільна небезпека цих злочинів полягає у тому, що відхилення від нормативних приписів та встановлених вимог безпеки на підприємствах, шахтах, будовах, сільському господарстві тощо можуть спричинити або спричиняють серйозну шкоду життю і здоров'ю працівників виробництва, сторонніх осіб, власності, довкіллю [8, с. 432]. І хоча всі вказані вище п'ять статей розділу X КК України спрямовані на забезпечення безпеки виробничого процесу, злочинні порушення загальних вимог законодавства про охорону праці визначає саме ст. 271 КК України, що визначає порушення вимог законодавства про охорону праці як злочинні.

У зв'язку з тим, що питання кримінальної відповідальності ми детально розглядали в праці [9, с. 47–53], то в цій статті лише підкреслимо, що кримінальна відповідальність за ст. 271 КК України настає не просто за порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці службовою особою підприємства, установи, організації або громадянином-суб'єктом підприємницької діяльності (порушення таких вимог можуть призвести і до настання дисциплінарної, і до настання адміністративної відповідальності). До настання кримінальної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці призводить лише таке порушення, що, по-перше, заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого та, по-друге, спричинило загибель людей чи настання інших тяжких наслідків.

Отже, саме фактичне заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого, факт загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків, вважаємо, й є основним критерієм розмежування дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці.

Адміністративна відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону праці є різновидом адміністративної відповідальності, яка у свою чергу, відповідно до норм п. 22 ст. 92 Конституції України, є одним із конституційно визначених різновидів юридичної відповідальності в Україні.

Варто зауважити, що в науці адміністративного права й досі продовжуються чисельні дискусії про поняття «адміністративна відповідальність» та його змістове наповнення. Зазначене, на нашу думку, відбувається передусім через відсутність у КУпАП визначення терміну «адміністративна відповідальність», незважаючи на те, що КУпАП містить главу 2 під назвою

«Адміністративне правопорушення і адміністративна відповідальність». Та серед усього масиву статей глави 2 КУпАП, як і загалом серед усього КУпАП, ми не знайдемо розкриття змісту терміну «адміністративна відповідальність», отже, й досі зміст цього терміну визначається лише на доктринальному рівні залежно від точки зору того чи іншого науковця.

Зокрема, вже класичним, на нашу думку, можна вважати розуміння адміністративної відповідальності, висловлене С.Г. Стеценком: адміністративна відповідальність – це різновид юридичної відповідальності, що полягає в застосуванні до осіб, які вчинили адміністративні проступки, особливих санкцій – адміністративних стягнень [10, с. 223]. Справді, адміністративна відповідальність – це специфічна форма негативного реагування з боку держави в особі її компетентних органів на відповідну категорію протиправних проявів (передусім адміністративних проступків), згідно з якою особи, що скоїли ці правопорушення, повинні дати відповідь перед уповноваженим державним органом за свої неправомірні дії і понести за це адміністративні стягнення в установлених законом формах і порядку [11, с. 82].

Грунтовний аналіз сучасних поглядів на питання адміністративної відповідальності, на наш погляд, здійснено В. О. Іванцовим, який визначив декілька основних підходів до визначення цієї категорії [12, с. 49–50]. Та головним при обранні науковцем того чи іншого критерію, на наш погляд, є спроможність якомога повніше розкрити ті властивості та грані адміністративної відповідальності, що є основними для досягнення цілей дослідження.

Найбільш слушною для дослідження проблем правового забезпечення управління охороною праці в Україні, вважаємо, є концепція т.зв. «санкційної» адміністративної відповідальності. Отже, у найбільш загальному вигляді адміністративна відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону праці означає, на наш погляд, відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону праці винних осіб, що виражається у застосуванні до цих осіб установлених адміністративних санкцій.

Відмітимо, що адміністративній відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці притаманні всі ознаки адміністративної відповідальності. Це відповідальність, що настає за скоєння адміністративного проступку; вона пов'язана з державним примусом у формах каральних і правовідновлюючих заходів, які визначені у нормах адміністративного права; притягнення правопорушника до відповідальності здійснюється у певному процесуальному порядку уповноваженими на це органами (посадовими особами); суб'єкт правопорушення несе втрати матеріального, побутового характеру, які передбачені законом [13, с. 123] тощо.

Та має ця відповідальність й суто свої своєрідні ознаки, які пов'язані зі специфічним змістом підстав цього виду адміністративної відповідальності. Підставами юридичної відповідальності і похідної від неї адміністративної відповідальності, у тому числі й за порушення вимог законодавства про охорону праці, є обставини, наявність яких, на думку А.С. Шабурова, призводить до того, що юридична відповідальність стає можливою (необхідною), тоді як відсутність цих підстав виключає цю відповідальність [14, с. 444–445].

Тобто наявність специфічних підстав адміністративної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці і є тою особливою ознакою, що відрізняє цей різновид адміністративної відповідальності від інших її різновидів. І враховуючи те, що ні саме адміністративне правопорушення, ні факт його скоєння не призводить до настання адміністративної відповідальності, вважаємо, найбільш доцільним при дослідженні питань адміністративної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці розглядати у сукупності нормативну, фактичну та процесуальну підстави цієї відповідальності.

При цьому найбільш характерно особливості адміністративної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці виражені, на наш погляд, у нормативній підставі цього виду адміністративної відповідальності до змісту якої слід віднести: 1) склад адміністративних правопорушень вимог законодавства про охорону праці; 2) систему адміністративних стягнень у цій сфері; 3) коло суб'єктів, наділених правом застосовувати стягнення за порушення вимог законодавства про охорону праці; 4) процедуру притягнення до адміністративної відповідальності за ці порушення.

Висновки. У процесі аналізу засад юридичної відповідальності за порушення вимог законодавства у галузі охорони праці зроблено такі основні висновки: встановлено, що за порушення вимог законодавства про охорону праці може настати цивільна, дисциплінарна, адміністративна та кримінальна юридична відповідальність; дано визначення юридичної відповідальності за порушення вимог законодавства у галузі охорони праці – це об'єктивний обов'язок особи, яка є порушником встановлених законодавством про охорону праці вимог, відповісти за свої незаконні дії, а також за їх наслідки, бути покараною за скоєне нею у цій сфері правопорушення; з'ясовано, що саме фактичне заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого, факт загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків й є основним критерієм розмежування дисциплінарної, адміністративної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці від кримінальної відповідальності за порушення таких вимог; запропоновано внести зміни до ст. 44 Закону України «Про охорону праці» та викласти її в такій редакції: «за порушення законів та інших нормативно-правових актів про охорону праці винні особи притягаються до цивільної, дисциплінарної, адміністративної, кримінальної відповідальності згідно із законодавчими актами України».

Список використаних джерел:

1. Дараганова Н.В. Сучасний стан адміністративно-правового регулювання охороною праці в Україні / Н.В. Дараганова // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2015. – №5. – С. 61–68.
2. Таран О.В. Розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці: [монографія] / О.В. Таран. – К. : ДІА, 2012. – 352 с.
3. Остапенко Л.О. Адміністративна відповідальність за правопорушення, вчинені в галузі охорони праці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Л.О. Остапенко. – К., 2015. – 23 с.
4. Додін Є.В. Місце відповідальності за порушення митних правил у структурі юридичної відповідальності / Є.В. Додін // Митна справа. – 2013. – № 2(86). – С. 18–19.
5. Алексеев С.С. Право : азбука – теория – философия : опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев – М. : Статут, 1999. – 712 с.
6. Марчук В.М. Нариси теорії права / В.М. Марчук, Л.В. Николаєва. – К. : Книга, 2004. – 376 с.
7. Лисенков С.Л. Загальна теорія держави і права : [навч. посібник]. – К. : Юристконсультант, 2006. – 355 с.
8. Дудоров О.О. Кримінальне право України : особлива частина : [підручник] / За ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. – [2-ге вид.]. – К. : ВД «Дакор», 2013. – 786 с.
9. Дараганова Н.В. Кримінальна відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону праці / Н.В. Дараганова // Юридична наука. – 2013. – № 5. – С.47–53.
10. Стеценко С.Г. Адміністративне право України : [навчальний посібник] / С.Г. Стеценко. – К. : Атіка, 2007. – 624 с.
11. Алфьоров С.М. Адміністративне право. Загальна частина : [навчальний посібник] / С.М. Алфьоров, С.В. Ващенко, М.М. Долгополова, А.П. Купін. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 216 с.
12. Іванцов В.О. Адміністративна відповідальність: узагальнюючий підхід до визначення поняття / В.О. Іванцов // Право і безпека. – 2014. – № 3 (54). – С. 49–50.
13. Дараганова Н.В. Адміністративна відповідальність // Адміністративне право України : навч. посіб. / Н.В. Дараганова. – К. : ВНЗ «НАУ», 2013. – 272 с.
14. Шабуров А.С. Основания юридической ответственности / А.С. Шабуров // Теория государства и права : [учебник для вузов] / Под ред. проф. В.М. Корельского и проф. В.Д. Перевалова. – 2-е изд. изм. и доп. – М. : НОРМА (Издат. группа НОРМА–ИНФРА М), 2002. – 616 с.

